

Citation:

E.M. Uhlenbeck, Levensbericht C.C. Berg, in:
Jaarboek, 1991, Amsterdam, pp. 130-136

Cornelis Christiaan Berg

Cornelis Christiaan Berg

18 december 1900 – 25 juni 1990

Op 25 juni 1990 overleed te Leiden Cornelis Christiaan Berg, sedert 1947 lid van de Akademie. Hiermee kwam een einde aan een lang leven gewijd aan de studie van de Javaanse filologie, linguïstiek en cultuurgeschiedenis.

In 1927, na de voltooiing van zijn studie in de Indonesische taal- en letterkunde, werd Berg benoemd tot leraar Javaans aan de Oosterse afdeling van de Algemene Middelbare School te Soerakarta. Hij bleef dit maar kort. Niettemin vond hij in deze periode tijd om ten behoeve van zijn AMS-leerlingen de *Kidung Sundayana* uit te geven, waaraan een uitvoerige inleiding tot de studie van de Oud-Javaanse taal- en letterkunde was toegevoegd.

Reeds met ingang van 1 januari 1929 werd hij te Leiden benoemd tot hoogleeraar in de Javaanse taal- en letterkunde als opvolger van Hazeu. Bij Krom was hij in 1927 gepromoveerd op 'De Middel-Javaansche historische traditie', een belangrijk proefschrift. Met dit proefschrift betrad Berg namelijk het uitgestrekte, nog geheel onontgonnen terrein der Javaanse *kidung*-letterkunde, waarmee hij zich de eerste jaren van zijn hoogleraarschap intensief bleef bezighouden, getuige de in de periode 1928–1932 door hem uitgegeven historische *kidungs*. Hiermee is niet gezegd dat Berg's aandacht beperkt bleef tot de Javaans-Balische historische geschriften. Hij hield zich deze jaren eveneens bezig met de Arjunawiwaha, een *ka-kawin* die hij met gevorderde studenten las en waarover hij twee studies publiceerde, in de tweede waarvan hij trachtte aannemelijk te maken, dat de Javaanse koning Er-Langga gelijk te stellen is aan Arjuna en de Arjunawiwaha, Arjuna's huwelijk te beschouwen is als Er-Langga's bruiloftslied.

Naast deze wetenschappelijke werkzaamheid, die leidde tot een aantal publikaties waarvan het belang algemeen erkend is, stonden in deze eerste periode van zijn hoogleraarschap andere activiteiten. Allereerst had hij een omvangrijke onderwijstaak: colleges voor de grote groepen Indologie en Indisch Recht studenten en aan de weliswaar aanzienlijk minder talrijke studenten in de Indonesische letteren en aan missionarissen, voor wie echter afzonderlijke colleges dienden te worden gegeven, die veel voorbereiding vereisten. En dan waren er nog de nodige promovendi. Het was geen uitzondering als hij in een cursus zestien uur college gaf. Onderwijs geven deed Berg met plezier en hij deed het buitengewoon goed. Uit eigen ervaring ken ik de stimulerende werking die er van zijn glasheldere colleges uitging. Mij heeft hij de ogen geopend voor wetenschappelijke taalstudie.

De taak studenten Javaans te leren, wat in de praktijk van deze jaren neerkwam op het bijbrengen van leesvaardigheid in Modern-Javaans, had tot gevolg dat hij zich intensief met taalbeschrijving moest gaan bezighouden, vooral omdat bestaande grammatica's hem niet bevredigden. Berg was gewoon iedere week twee

uur Javaanse grammatica te geven, voor de meesten onder zijn gehoor vaak moeilijke zo niet te moeilijke stof, maar voor Berg vormden deze colleges een natuurlijke gelegenheid zijn opvattingen over Javaanse morfologie uiteen te zetten, zoals deze geleidelijk vorm kregen en die in 1937 hun neerslag vonden in zijn bijna vierhonderd pagina's tellende 'Bijdrage tot de kennis der Javaansche werkwoordsvormen'. In deze monografie en in zijn Arjunawiwaha-studies komen enkele kenmerken van Berg's wetenschapsbeoefening naar voren die men eveneens aantreft in al zijn latere cultuur-historische werk: oorspronkelijkheid, scherpzinnigheid, overtuigingskracht en volledige concentratie op de Javaanse taalkundige of literaire gegevens.

Dit laatste kenmerk mag allerm minst geïnterpreteerd worden als beperktheid of als gebrek aan interesse voor wat buiten de Javanistiek lag. Dit blijkt duidelijk uit diverse gegevens uit het archief van de Leidse Linguïstenkring. Van deze kring was Berg vanaf de oprichting in het najaar van 1931 vele jaren actief lid. Zelden ontbrak hij op de maandelijkse bijeenkomsten van de kring, die uit een tiental meest Leidse collegae bestond die wel taalkundige belangstelling hadden maar zich toch niet beschouwden als pur sang linguïsten zoals Van Wijk, of De Groot en Reichling, die beiden later tot de kring toetraden. Berg blijkt in deze kring veelvuldig als spreker te zijn opgetreden en al in 1933 gesproken te hebben over het begrip taalverwantschap naar aanleiding van publikaties van Gerlach Royen, Schuchardt en Meillet, waarbij hij volgens de notulen (waarschijnlijk van de hand van de Arabist Kramers) zou hebben medegedeeld van plan te zijn 'de literatuur over taalverwantschap door te werken en op iedere vergadering daarover mededeling te doen'.

Zijn concentratie op de Javaanse feiten heeft een andere grond. In een rede gehouden in 1948 op een 'Wetenschappelijk appèl, gehouden ter gelegenheid van het 50-jarig regeringsjubileum van H.M. Koningin Wilhelmina door de Koninklijke Vereeniging 'Indisch Instituut' merkt Berg op dat zich rond 1900 'ingrijpende veranderingen voltrokken hebben ... in de richting van de belangstelling van de beoefenaars van de cultuurwetenschappelijke studiën ...'. Hij licht dit toe door het werk van de grote figuren Kern en Snouck Hurgronje te vergelijken met het werk van Van Vollenhoven, Ter Haar, Rassers en Stutterheim, dat wil zeggen dat van de generatie waartoe hij zelf behoorde, om dan te concluderen: 'Karakteristiek voor de tweede helft van de halve eeuw, die ons bezighoudt, is dus, dat de belangstelling van onderzoekers van verschillende huize verplaatst is naar het Indonesische element in de cultuur van Indonesië en dat daardoor het belang van Hindoeïsme en Islam, eerst dominant geacht, ipso facto teruggebracht is tot bescheidener proporties'. Deze Javanocentrische opvatting, voor Berg en niet alleen voor hem zo karakteristiek, zal later overgaan in de erkenning van een wezenlijk dualisme van enerzijds de studie van de individuele talen en culturen, en anderzijds de principiële eenheid van de afzonderlijke disciplines als linguïstiek, archeologie, prehistorie en culturele antropologie een algemeen theoretisch fundament krijgen. Ook die overgang heeft Berg meegemaakt, en hij heeft dit ook beseft en zoals hieronder nog zal blijken, dit gewijzigde inzicht op een bepaalde manier verwerkt. Ook toen was althans één van de belangrijke kanalen waardoor dit nieuwe inzicht hem bereikte de Leidse Linguïstenkring.

Alvorens hier nader op in te gaan, moet echter eerst gewezen worden op een plan waarvan de uitvoering grote gevolgen had voor Berg en zijn hele gezin, namelijk om voor twee jaar zijn Leidse positie te ruilen met die van Drewes, die een vergelijkbare opdracht als hoogleraar aan de Rechtshogeschool te Batavia vervulde. In 1938 vertrekt Berg voor een verblijf in Indonesië dat niet twee, maar tengevolge van het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog acht jaar zou duren. Deze onder zeer verschillende omstandigheden doorgebrachte jaren luidden een nieuwe periode in.

De voornaamste aantrekkelijkheid van een tweede verblijf op Java na de veel te korte kennismaking met Java en Bali in de jaren twintig, was het vooruitzicht van een langdurig contact met het studieterrain. Maar bovendien had Berg een ambitieus onderzoeksplan. In een bewaard gebleven brief van 22 september 1938 schrijft hij, dat hij voornemens is 'twee verzamelingen (grammofoonopnamen) aan te leggen: één verzameling, waarin ik zooveel mogelijk verschillende Archipel-talen onderbreng en één verzameling Javanica, waarin ik zooveel mogelijk de diverse schakeeringen van het Javaansch tot uitdrukking wil brengen'. Hij beschrijft tevens zijn instrumentarium, dat 'precies gaat in de achterraimte van een 5-zits Pontiac'. Prijono, nog net voor zijn vertrek bij hem gepromoveerd, is 'in Batavia mijn assistent geworden en kan mij ook vergezellen, wanneer ik op expeditie ga'. Met de grote energie die hem kenmerkt, heeft Berg vele honderden kilometers in zijn auto afgelegd tussen '38 en '41 dialectgeografisch onderzoek op geheel Java verricht. Wetenschappelijk gezien was er grote behoefte aan omdat van de Javaanse dialecten nog maar heel weinig bekend was. Tengevolge van de Japanse inval op Java in maart 1942 en de daarop volgende tot augustus 1945 durende bezettingstijd, heeft dit omvangrijke onderzoek helaas geen enkel resultaat opgeleverd. De Kempeitai, de beruchte Japanse geheime politie, vestigde zich in het gebouw van de Rechtshogeschool, waar de opnamen van Berg zich bevonden. Na de bezetting bleek dat van de platen niets meer over was. Een aantal afschriften door Javaanse assistenten vervaardigd, trof ik nog aan en kon ik Berg doen toekomen. Zonder de grammofoonplaten hadden ze echter weinig waarde. Een publikatie is er niet uit voortgekomen.

Zoals vrijwel iedere Nederlander werd ook Berg geïnterneerd. Van maart 1942 tot augustus 1945 bevond hij zich, zoals ieder ander, gescheiden van zijn gezin, in diverse gevangenissen, huizen van bewaring of kazernes, de eerste tijd in Batavia, later in Bandung en daarna opnieuw in Batavia. In Struiswijk, het Bataviase huis van bewaring, waar hij tot januari 1944 met een groot deel van de Nederlandse koloniale intelligentsia verbleef, was het leven nog draaglijk. Vele leden van de Medische Faculteit, van de Rechtshogeschool, leden van Raad van Justitie en van het Hooggerechtshof, vele bestuursambtenaren, waren in Struiswijk bijeen. Er ontwikkelden zich tal van activiteiten. Er werd onderwijs gegeven, er werden voordrachten gehouden over allerlei onderwerpen en Berg deed daar volop aan mee. Voor praktisch iedereen betekende het leven in Struiswijk een totale breuk met het vroegere bestaan. Dit hield ook in dat er ruimte ontstond voor dingen waarvoor vroeger geen gelegenheid was. Dat gold ook voor Berg, die voor het eerst van zijn leven, dat tot dusver geheel geconcentreerd was geweest op zijn studie en zijn wetenschappelijk werk, tijd kreeg om met Europese bellettrie van allerlei aard kennis te maken.

Berg doorstond deze jaren goed. Zijn energie en werklust verlieten hem niet en hij deed alles wat zijn hand te doen vond. Zo wist hij in de laatste periode van zijn internering door dagelijks uren te werken aan een Indonesische vertaling van de farmacopee, enkele dubbeltjes te verdienen om zich zo enige aanvulling te verschaffen op het karige dagrantsoen.

Na de gelukkige hereniging met zijn gezin, dat eveneens geïnterneerd was geweest in Batavia, vertrok Berg met de zijnen in 1946 naar Nederland om zijn Leids professoraat weer op te nemen. De maanden die aan zijn vertrek vooraf gingen had hij overigens niet in ledigheid doorgebracht. Toen ik eind '45 in Batavia arriveerde, bleek hij te werken bij het Rode Kruis en tevens druk doende om de in 1940 opgerichte Literaire Faculteit weer tot leven te brengen.

Met deze terugkeer naar Leiden begint de derde periode van Berg's wetenschappelijke leven. Direct werd er veel van zijn werkkraft geëist. Tot secretaris van de Senaat benoemd in 1947 om het jaar daarop rector te worden, moest hij het werk van de ernstig ziek geworden pro-secretaris, die het eigenlijke administratieve werk verrichtte, overnemen. In het bestuur van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde nam hij opnieuw zitting. Kort na zijn benoeming tot lid, werd hij ook betrokken bij de werkzaamheden van de Akademie. Na in 1949 benoemd te zijn tot *délégué*-adjoint, vertegenwoordigde hij van 1950 tot 1972 de Akademie in de Union Académique Internationale. Bovendien werd hij in 1951 tijdelijk benoemd tot bijzonder hoogleraar, vanwege het Koninklijk Instituut voor de Tropen aan de Universiteit van Amsterdam, in de Geschiedenis en de Ontwikkeling der Bahasa Indonesia.

Dit alles belette hem niet om zijn wetenschappelijk werk met grote kracht voort te zetten. In dit werk zijn twee centrale elementen te onderkennen: een taalkundig en een cultuurhistorisch. Door lectuur o.a. van werk van Jespersen, van De Saussures 'Cours', van Bloomfields 'Language' en vooral van Van Wijk's 'Phonologie', kwam hij in aanraking met de nieuwe inzichten van de structurele taalwetenschap, inzichten die hij ten grondslag legde aan de door hem ontwikkelde theorie over taalevolutie. Deze theorie – en dit is het tweede element – benutte hij vervolgens voor zijn historische studies, die van 1950 af elkaar in een uiterst snel tempo opvolgden. Zij zouden hem tot het einde van zijn leven volledig in beslag nemen.

Al in de laatste jaren van zijn verblijf in Nederland en vervolgens in de periode '38-'41 toen hij in Batavia aan de Rechtshogeschool en de Literaire Faculteit doceerde, had de moderne structurele taalkunde en daarvan in het bijzonder de fonologie zijn belangstelling opgewekt. Zijn bekendheid met de fonologie bleek het eerst uit zijn uitvoerige 'Beschouwingen over de grondslagen der spelling' in 1941 te Batavia verschenen, waarin hij het Javaanse en Madurese klankstelsel vergelijkt met dat van het Nederlands en een nieuwe spelling voor het Madurees voorstelt. Dit alles liet hij voorafgaan door een algemene historisch-fonologische inleiding waarbij de onderscheiding tussen foneem en foneemvariant een centrale rol speelt. In het bijzonder de gevallen waarin binnen een foneem twee duidelijk onderscheiden varianten voorkomen, hadden zijn aandacht. Hij ontwikkelt daaruit het begrip multicentraliteit, dat in de ontwikkeling van zijn evolutietheorie een belangrijke plaats inneemt. Het is deze theorie die hij tot onderwerp maakt van zijn Leidse

rectorale oratie in 1949. Grondslag voor zijn evolutietheorie is de overtuiging 'dat zich aan de pool van De Saussure's *langue*, het taalsysteem, varianten kunnen vormen krachtens eigenaardigheden van het systeem zelf en nooit buiten de mogelijkheden van het systeem van een bepaald moment om en dat er aan de andere pool, die van Jespersen, maar ook die van De Saussure's *parole*, het gesprek, een creatief potentieel is, hetwelk, op het systeem afgestemd en er dus ook door beperkt, de varianten differentieel kan fixeren en daardoor kwantitatieve of kwalitatieve winst aan het systeem kan toevoegen'. (1949: 5-6).

De grote aandacht die Berg in deze rede voor de structurele taalkunde en in het algemeen voor de taalkunde aan de dag legde, leidde overigens niet tot nieuw taalkundig onderzoek, ondanks het feit dat hij in 1949 in Leiden de bezetter werd van een nieuwe leerstoel in Austronesische linguïstiek. In het kader van zijn nieuwe opdracht heeft Berg regelmatig onderwijs gegeven o.a. in Malagasy en in Tagalog, waarvoor de door Bloomfield uitgegeven teksten een bijzonder bruikbare basis vormden. Met de klassieke historisch-comparatieve methode die binnen de Indo-europese taalfamilie was ontwikkeld, heeft hij nooit gewerkt. Waarschijnlijk is dit te verklaren uit de variabiliteit van de woordvorm die hij in het Javaans en andere Indonesische talen constateerde, hetgeen naar zijn mening toepassing van de klassieke comparatieve methode ernstig bemoeilijkte.

In zijn Akademiervoordracht van 1951 over 'De evolutie der Javaanse geschiedschrijving' maakt Berg vervolgens duidelijk waarom inzichten ontleend aan de fonologie ook bruikbaar zijn bij de (historische) studie van cultuurpatronen. Er bestaat een zekere parallelie tussen taal en cultuur. Ook bij de studie van cultuurpatronen is een onderscheid te maken dat met de *langue* : *parole* onderscheiding 'correspondeert'. Zijn opvatting in dezen is het duidelijkst geformuleerd in de volgende passage van zijn Akademiervoordracht.

'Nu kent elk cultuurpatroon elementen, die uitsluitend of vrijwel uitsluitend bestaan als een specifiek complex van taaluitingen. Dit geldt bijvoorbeeld voor het recht, voor de religie, voor de geschiedschrijving en wellicht voor nog andere cultuurelementen. Opgebouwd uit taaleenheden, hebben zij uiteraard in hun bouwstof deel aan de taalstructuur en aan de taalevolutie. Ook in het recht, de religie en de geschiedschrijving kan men derhalve een onderscheid maken, dat met-het verschil van *langue* en *parole* der taalwetenschap correspondeert, gelijk de Franse sociologen, die taal, recht, religie en geschiedschrijving als *faits sociaux* aanduiden, impliciet doen. Zoals taalpatronen zich differentiëren, differentiëren zich ook de patronen van genoemde cultuurelementen en er is dus reden om te vermoeden dat ook in hun evolutie markante momenten een rol hebben gespeeld'.

Nu had Berg reeds in zijn indrukwekkende studie van 1938, verschenen in Stapels 'Geschiedenis van Nederlandsch-Indië' de Javaanse geschiedschrijver/dichter uit het verleden gekarakteriseerd als een priester die literaire magie bedrijft ten bate van de vorst wiens magisch vermogen, zijn *sèkti*, hij door zijn werk had te versterken. Javaanse dichters hebben naar Berg's mening ook, 'bij het schrijven van Javaansche geschiedenis, bij het construeren van vorstengenealogieën de historische waarheid opgeofferd aan hun geheel andere behoeften'. Dit hangt samen met de aard van de door Berg als statisch beschouwde Javaanse samenleving. 'De literaire vorm', zo schrijft hij in 1938, 'is veelal van grooter belang dan de behoef-

te aan mededeeling van feitenkennis, ook omdat de statische cultuur der Javaanse samenleving met zich meebrengt dat het verschil tussen verleden en heden gering is'.

De consequentie van deze opvatting is, dat voortaan scherp onderscheiden dient te worden tussen wat echt in het verleden gebeurd is en wat slechts verhaal is, en in het geheel niet of slechts ten dele aan iets in de historische werkelijkheid beantwoordt. Daarmee ontstaat er voor Berg een duidelijk programma: *Wahrheit* van *Dichtung* trachten te onderscheiden. Anders en meer concreet gezegd: het gaat erom het vertrouwde historische beeld zoals dat gegeven werd in Krom's 'Hindoe-Javaanse geschiedenis' van 1931 en zich daarbij aansluitende publikaties, kritisch te bezien en op tal van belangrijke punten te herschrijven. Daarbij dient naar zijn mening bij het onderzoek uitgegaan te worden van de structuur van de Javaanse cultuur. Zoals in zijn opstel over de Sadeng-oorlog van 1951 bleek, was Berg overtuigd dat 'een zeer groot deel van zijn (Krom's) Hindoe-Javaanse Geschiedenis geen definitieve waarde zal blijken te hebben'. Berg verwijt Krom *anatyptistische* geschiedschrijving, geschiedschrijving tegen de draad van het betrokken cultuurpatroon in en stelt 'de noodzaak van een *syntypistische* beoefening der geschiedenis van een volk, waardoor zijn geschiedschrijving gezien wordt als een der elementen van zijn cultuurpatroon, dat noch structureel, noch evolutionair en dynamisch van de overige elementen te isoleren is'.

Men zou kunnen zeggen dat het meeste van zijn latere werk en met name zijn vijf grote Akademiëpublicaties met tussenpozen tussen 1953 en 1980 verschenen, zich met de vraag bezighouden: in welk licht bepaalde historische geschriften en daaronder vooral de 'Pararaton' en de 'Nāgarakṛtāgama', moeten worden beschouwd, en op wat voor historische werkelijkheid zij 'eigenlijk' slaan. Dit heeft o.a. geleid tot een geheel andere waardering van Prapanca, de auteur van de 'Nāgarakṛtāgama' en tot de ontkenning van de historiciteit van Koning Ken Angrok. Bij deze fundamentele herwaarderingsarbeid heeft Berg al zijn energie, al zijn interpretatieve scherpzinnigheid en zijn onovertroffen kennis van de Javaanse vakliteratuur ingezet. Uiteraard bracht het grote doel dat hij zich gesteld had, herinterpretatie van Oud-Javaanse teksten met zich mee. Ten opzichte van voor zijn betoog belangrijke passages meende hij vaak tot nieuwe, van die van zijn voorgangers en zijn nog werkzame vakgenoten, afwijkende interpretaties te moeten komen.

Berg, gestaag doorwerkend tot aan het einde van zijn leven, heeft zijn werk niet kunnen voltooien. Begrijpelijk, omdat nieuw verworven inzichten hem soms dwongen eerdere hypotheses en gedachtengangen te herzien en eventueel te verwerpen. Vooral de jaren na zijn emeritaat waren door de wetenschappelijke standpunten die hij met grote overtuiging bleef aanhangen en toepassen, menselijk gesproken niet gemakkelijk, omdat hij zich omgeven wist door vakgenoten die hem op zijn avontuurlijke wetenschappelijke reis niet konden volgen. Dit leidde tot vereenzaming. Een oordeel over zijn oeuvre, naar vorm, inhoud en omvang indrukwekkend, kan door de huidige generatie nu niet worden gegeven. Daarvoor is tijd nodig: tijd om door hernieuwde, nauwgezette en onbevooroordeelde overweging vast te stellen welke elementen van blijvende waarde zijn in het monumentale werk dat hij heeft nagelaten.

